

Ihmistieteitä ihmettelemässä

Sami Pihlström

Panu Raatikainen: *Ihmistieteet ja filosofia*. Gaudeamus, Helsinki 2004, nid. 173 s.

Ihmisestä tieteellisen tutkimuksen kohteena on viime aikoina keskusteltu – toisinaan kiivaastikin – muun muassa tämän lehden palstoilla. On pohdittu ”ihmistieteiden” (eli humanististen ja yhteiskuntatieteiden) suhdetta luonnontieteisiin ja etenkin ihmiselle tyypillisten mentaalisten ja kulttuuristen ominaisuuksien ja käyttäytymistapojen, kuten tietoisuuden ja moraalien, luonnontieteellistä (esimerkiksi biologista) selitettävyyttä. Koska keskustelijat näyttävät usein puhuvan toistensa ohi, on mainiota, että alan sekavahkoa diskurssia selventämään on julkaistu ajan tasalla oleva oppikirja.

Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin tutkijan, dosentti Panu Raatikaisen teosta

Ihmistieteet ja filosofia voitaneen lukea eräänlaisena antiteesinä neljännesvuosisata sitten (1979) ilmestyneelle kirjalle, jonka suomenkielinen nimi oli *Yhteiskuntatieteet ja filosofia*. Tuo Peter Winchin alun perin 1958 julkaistu opus toi sosiaalitieteiden metodikeskusteluun Ludwig Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta vaikutteita imeneen näkökulman, jonka varaan myöhemmin ”analyyttiseksi hermeneutiikaksi” kutsuttu suuntaus suureksi osaksi rakentui [1].

Winch tuli tunnetuksi relativistina, joka esitti, että ymmärrettävyyden ja rationaalisuuden kriteerit ovat kulttuurin tai (wittgensteiniläisittäin puhuen) elämänmuodon sisäisiä ja ettei ”ulkoapäin” voida ymmärtää eikä siten tutkia, mitä johonkin sosiaaliseen käytäntöön osallistuvat ihmiset itse asiassa tekevät, puhumattakaan heidän ajattelunsa ja toimintansa arvioinnista.

Näin Winch suositteli ihmisen yhteisöllistä toimintaa tutkiville tieteille ”sisäistä”, ymmärtävää näkökulmaa luonnontieteistä omaksutun kausaalisen selittämisen – ja länsimaisen tieteen (ir)rationalisuuden normeihin nojaavan vieraiden kulttuurien käytäntöjen rationaalisuuden arvioinnin – sijaan. Raatikainen toki noteeraa Winchin alan merkittävänä modernina klassikkona (ks. 50-52, 108-109). Hänen sujuvasti kirjoitetun teoksensa yhtenä pääteemana on kuitenkin relativismin kritiikki sekä tieteellisen realismin puolustus ihmistieteisiin sovellettuana – ja siten myös ihmistieteiden objektiivisuuden korostaminen.

Pätevä johdantoteos

Raatikaisen teos on tiivis tietopaketti ihmistieteiden keskeisistä filosofisista taustakysymyksistä ja alan merkittävimmistä ajatteliijoista. Se eroaa muista ihmistieteistä viime vuosina käsiteltyistä oppikirjoista ja artikkelikokoelmista [2] ennen kaikkea systemaattisen filosofisen lähestymistapansa vuoksi. Käytännön tutkimuksen tekemisen pulmiin, kuten laadullisen tutkimuksen metodeihin, ei nyt puututa. Erityisesti teoksessa keskitytään 1900-luvun tieteenfilosofien pääsuuntausten (positivismi, relativismi, konstruktionismi, realismi) merkitykseen ihmistieteiden kannalta (luku 2), tulkinnan ja ymmärtämisen käsitteisiin (luku 3) sekä kysymyksen tieteen arvovapaudesta (luku 4).

Monia tärkeitä teemoja ja filosofi- ja käsitteitä käsitellään vain ohimennen, mutta valikoiva ja suppeahko tarkastelu on tietenkin tämälapsessa teoksessa perusteltua: lienee tarkoitus, että kirjaa voidaan käyttää johdattelvana oppikirjana kaikilla humanistis-yhteiskuntatieteellisillä aloilla, osin myös yleisen tieteenfilosofian johdantoteoksena [3]. Lukijaa ei rasiteta liiallisilla filosofisilla yksityiskohdilla, mutta Raatikaisen esitys on kauttaaltaan huolellista ja asiantuntevaa. Aloittelijallekin tulevat ainakin alustavasti tutuiksi sekä ihmistieteiden tieteenfilosofian keskeiset suuntauksukset ja käsitteet (mm. metodologinen monismi ja dualismi, havaintojen teoriapitoisuus, paradigma, hermeneutiikka, tekninen normi) että tunnetuimmat alalla vaikuttaneet tutkijat (jo mainitun Winchin ohella mm. Kuhn, Feyerabend, Foucault, Lyotard, Barnes, Bloor, Pickering, Latour, Dilthey, Gadamer, Weber, Husserl, Schutz, Collingwood, Geertz ja von Wright).

Raatikainen ei pyri neutraaliin esittelyyn eikä

siis suinkaan salaile omia filosofisia näkemyksiään. Relativistien kiusaksi hän lyö pöytään muun muassa tunnetut itsensä kumoavuus- ja regressioargumentit (64-69), vaikka toteakin, että maltillista relativismin muotoa voidaan varauksin puolustaa (70). Hänen sympatiansa ovat selvästi realismin suunnalla: realismi, joka ei kaihda teoreettisten entiteettien postulointia, ”ottaa tieteen todesta” (71). Kriittistä (ei-naivia) realismia kehitellessään Raatikainen päätyy varsin lähelle Ilkka Niiniluodon tunnettua näkemystä, jonka mukaan tiede etsii totuutta tutkimuksesta riippumattomasta maailmasta ja voi ainakin jossain määrin pitkällä aikavälillä ”lähestyä totuutta” (ks. 72-79) [4].

Realismiakin vastaan esitettyjä syytöksiä (havainnon teoriapitoisuus, yhteismitattomuus, teorioiden empiirinen alimääräytyneisyys, ”pessimistinen metainduktio”, kehällisyys) käsitellään, mutta ehkä turhan suppeasti (79-82). Realismi tuntuu selviytyvän voittajana liiankin helposti. Raatikaisen tapaa korostaa tieteellisen realismin periaatteellista soveltuvuutta ihmistieteisiin yhtä lailla kuin luonnontieteisiin on kuitenkin pidettävä onnistuneena ja tärkeänä (ks. 82-84). Olennaista tässä on, että ”tutkija itse ei uskomuksillaan ja teorioillaan luo todellisuutta, jota tutkii”, vaikka hänen tutkimuskohteensa (inhimillinen toiminta, yhteiskunta jne.) tietenkin ovat mielestä, kielestä ja kulttuurista riippuvaisia (83).

Raatikainen onnistuu välttämään monet tavanomaiset, liiaksi yksinkertaistavat rajanvedot luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä. Aiempien aiheesta esitettyjen kannanottojen kriittistä selventämistä voidaankin pitää hänen teoksensa merkittävänä ansiona. Luonnon- ja ihmistieteiden olemuksellista eroa puolustavat ovat vedonneet esimerkiksi luonnontieteiden kokeellisuuteen ja pyrkimykseen ennustaa havaintoja sekä ajatukseen, että luonnontieteissä tutkitaan toistuvia ja ihmistieteissä ainutkertaisia tapahtumia (112-113). Raatikainen osoittaa selvästi, ettei näillä kriteereillä voida vetää mitään selvää rajaa eri tieteiden välille. Myös keskustelu ymmärtämisen käsitteen eri merkityksistä ja ”ymmärtävän ihmistieteen” erivahvaisista muotoiluista (ks. etenkin 115-117) on valaisevaa. Siitä järkevästä antipositivistisesta ajatuksesta, että ihmistieteissä on ”tarvittaessa sallittua ottaa huomioon tutkittavien oma näkökulma”, on pitkä matka jyrkkään vaatimukseen, jonka mukaan ihmistieteiden on ”rajoitettava tutkittavien omaan näkökulmaan” ja myös näiden kantojen välistä löytyvään teesiin, jonka

mukaan tuo ”oma näkökulma” tulisi aina ottaa huomioon (117).

Raatikainen on varmastikin oikeassa huomauttaessaan, että monet ihmistieteiden erikoislaatuisuutta korostaneet ovat liian yksioikoisesti omaksuneet naiivin empiristisen tai positivistisen käsityksen luonnontieteistä vertailunsa pohjaksi. Luonnontieteissäkään ei tehdä havaintoja ilman tulkintaa, ja myös luonnontieteellistä tutkimusprosessia voidaan verrata hermeneutiikasta tuttuun ”kehään”, jossa alustavia hypoteeseja testataan vertaamalla niitä havaintoihin ja tarvittaessa korjataan (121, 124) [5]. Myöskään arvovapauden ja arvosidonnaisuuden välinen ero ei lankea yhteen luonnontieteiden ja ihmistieteiden erottelun kanssa: molemmissa voidaan tutkia teknisiä normeja, jotka koskevat arvokkaina pidettyjen päämäärien ja niiden tavoittelussa tarvittavien keinojen suhteita (153-154). Näitä suhteita voidaan kuvata objektiivisesti tosin tai epätoisin väitelausein, joten objektiivisuus on ”ainakin tavoiteltavana ihanteena mahdollista ja mielekästä myös ihmistieteissä” (152).

Parasta filosofista tietoa?

Nähdäkseni Raatikaisen kirjalla on sen monista vahvuuksista huolimatta kaksi merkittävää puutetta (jotka nekin ovat anteeksiannettavia ottaen huomioon pyrkimyksen kirjoittaa yleiskatsauksellinen oppikirja). Ensinnäkin pragmatismen perinteen käsittely puuttuu tyystin tieteenfilosofian suuntauksia esittelevästä luvusta. Tämä on valitettavaa ennen kaikkea siksi, että pragmatistisen (tieteen)filosofian lyhytkin tarkastelu olisi tuonut lisäväriä relativismista ja konstruktionismista käytyyn keskusteluun, etenkin kysymyksen siitä, onko mahdollista kannattaa sellaista maltillista relativismia ja/tai konstruktionismia muotoa, joka olisi yhteensopiva (niin ikään maltillisen tieteellisen realismin kanssa).

Nykypragmatisteista Hilary Putnam on kyllä kirjassa mukana, mutta hänen laajasta tuotannostaan Raatikainen keskittyy vain (kiistatta vaikutusvaltaisten) 1960-70-lukujen töiden esittelyyn [6]. Monet pragmatistien realismista, relativismista, totuudesta, objektiivisuudesta, arvoista ja muista tärkeistä filosofisista kiistakysymyksistä esittämät tarkastelut ovat ehkä vain epäsuorasti relevantteja ihmistieteiden tieteenfilosofialle, mutta on huomattava, että pragmatismien perinteen anti yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle näyttäisi vain vahvistuvan alan

uusimman kirjallisuuden valossa [7].

Toiseksi Raatikainen jättää huomiotta monien ymmärtävää yhteiskuntatiedettä tavoitelleiden ajattelijoiden, esimerkiksi Winchin, näkemysten transsendentaalisen (kantilaisen) aspektin. Raatikainen luokittelee mielestäni hiukan ongelmallisesti kantilaisen transsendentaalisen idealismin (jota hän ei kovin tarkasti spesifioi) ”jyrkän konstruktionismin” muodoksi, joka väittää, että kielestä, käsitejärjestelmästä tai kulttuurista riippumaton todellisuus – sikäli kuin sellaista edes on – on ”täysin tietomme ja kielemme tavoittamattomissa” (45). Tämä on toki osuva kuvaus Kantin ”olioita sinänsä” koskevasta opista, mutta uskoakseni järkevästi kehitelty transsendentaalinen idealismi on yhteensopiva maltillisen tieteellisen realismin kanssa – katsoihan Kant itsekin sen sopivan yhteen ”empiirisen realismin” kanssa. Myönnettäköön, ettei tämän teeman jatkokehittely ehkä kuitenkaan ole tieteenfilosofian oppikirjassa tarpeen.

Uskoakseni Winch ja muut ”wittgensteinilaiset”, relativismiin tai jopa jyrkkään konstruktionismiin taipuvalaiset ihmistieteiden tieteenfilosofit voidaan (kenties vastoin heidän omaa itseymmärrystään) hedelmällisellä tavalla tulkita moderneiksi transsendentaalifilosoifeiksi, jotka etsivät inhimillisen merkityksen, ymmärtämisen ja rationaalisuuden välttämättömiä ennakkoehdotuksia – ja löytävät nämä sääntöjen määrittämistä (mutta mahdollisesti ajan mittaan muuttuvista) yhteisöllisistä käytännöistä [8]. Raatikaisen laiminlyömiä pragmatismia voidaan itse asiassa tulkita samaan tapaan [9], ja monille muillekin alan tunnetuille käsitteille ja käsityksille – vaikkapa Foucault’n ”episteemeille”, jotka ovat historiallisesti muotoutuneita ja muuttuvia ”ajattelun edellytyksenä toimivia kokonaisvaltaisia, tiedostamattomia ajattelun muotoja” (52) – voitaisiin yrittää tarjota samankaltaista uudelleentulkintaa.

Konstruktionistienkin ajatus siitä, että tieteen (niin luonnon- kuin ihmistieteidenkin) tutkimat teoreettiset oliot ovat ”sosiaalisia konstruktiota”, voitaisiin nähdä transsendentaalisena väitteenä kaikkien (periaatteessa sekä tieteellisten että ei-tieteellisten) olemassaolo-oletusten sidonnaisuudesta inhimilliseen elämänmuotoon (tai fenomenologien ”elämismaailmaan”; vrt. 100-101), jonka kautta todellisuudelle annetaan jonkinlainen merkityksellinen rakenne. Jos konstruktionin ajatus ymmärretään kausaalisenä tuottamisena, se on kieltämättä naiivi ja mahdollon hyväksyä (vrt. 79), mutta tämä ei liene

ainoa mahdollinen tapa tulkita asiaa. Myös Davidsonin ”suopeuden periaatteen” tulkitsemisesta transsendentaalisena periaatteena voidaan keskustella (vrt. 129) – vaikka pidänkin Raatikaisen Davidson-kritiikkiä (127-137) terävänäköisenä ja enimmäkseen varsin onnistuneena.

Kaikissa tällaisissa uudelleentulkintaehdoituksissa kokemuksen ja ymmärtämisen mahdollisuuden välttämättömät ennakkoehdot eli transsendentaaliset ehdot on nähtävä historiallisina ja periaatteessa muuttuvina, yhteisölliisiin käytäntöihin juurtuneina. Mutta tämä juuri korostaa ihmistieteiden ja perinteisen transsendentaalifilosofisen tutkimuksen välisen vuorovaikutuksen tärkeyttä.

Lopuksi on todettava, että jää hieman epäselväksi, mitä Raatikainen tarkoittaa väittäessään johdannossa, että hän nojaa ”parhaimpaan saatavilla olevaan filosofiseen tietoon” ja pyrkii antamaan lukijalle kuvan aiheensa kannalta merkityksellisestä ”filosofisesta nykytietämyksestä” (10). Ajatteleeko hän filosofian olevan tietoa etsivä tieteenala muiden joukossa – ja katsooko hän filosofisen tiedonhankintapyrkimyksen edistyneen? Tämä on tietenkin mahdollinen kanta, mutta on myös mahdollista puolustaa hyvin toisenlaista filosofiaikäistystä, jonka mukaan filosofiassa ei oikeastaan ole ”edistytty” antiikin jälkeen ainakaan siinä mielessä, että filosofisessa tutkimuksessa olisi löydetty uutta tietoa maailmasta. (Sikäli kuin uutta tietoa on saavutettu, voidaan katsoa, että filosofisen tutkimuksen ”tulokset” ovat muuttuneet erityistieteellisiksi.) En suinkaan halua asettua kannattamaan tällaista kilpailevaa käsitystä filosofisen tiedon mahdollisuudesta (tai mahdottomuudesta) ja edistyksestä filosofiassa, mutta tulee muistaa, että filosofisen ajattelun tai tutkimuksen luonnetta koskevat erimielisyydet saattavat vaikuttaa myös siihen, miten eri ajattelijat ymmärtävät ihmistieteiden tieteenfilosofian tehtävän.

VIITTEET

- [1] Ks. Peter Winch, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy* (1958), suom. Ilkka Malinen: *Yhteiskuntatieteet ja filosofia* (Gummerus, Jyväskylä, 1979). Kattavin suomenkielinen tarkastelu Winchin ajattelusta sisältyy Heikki Kanniston laajaan artikkeliin ”Ymmärtäminen, kritiikki ja hermeneutiikka” (teoksessa Ilkka Niiniluoto & Esa Saarinen, toim., *Nykyajan filosofia*, WSOY, Helsinki, 2002).
- [2] Vrt. esim. Jari Eskola & Juha Suoranta, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen* (Vastapaino, Tampere, 1998); Kyösti Raunio, *Positiivismi ja ihmistiede: Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt* (Gaudeamus, Helsinki, 1999); Jari Eskola & Sami Pihlström (toim.), *Ihmistä tutkiassa: Yhteiskuntatieteiden metodologian ajankohtaisia kysymyksiä* (Kuopio University Press, Kuopio, 2003).
- [3] Alan vakiintuneimmat oppikirjat, Ilkka Niiniluodon teokset *Johdatus tieteenfilosofiaan: Käsitteen- ja teoriannuodustus sekä Tieteellinen päättely ja selittäminen* (Otava, Helsinki, 1980 ja 1983), ovat jo ehtineet yli 20 vuoden ikään, vaikka ovatkin yhä erittäin käyttökelpoisia.
- [4] Vrt. Ilkka Niiniluoto, *Critical Scientific Realism* (Oxford University Press, Oxford, 1999).
- [5] Samaan tapaan Niiniluoto muistutti jo kauan sitten, että hermeneuttista menetelmää voidaan pitää hypoteettis-deduktiivisen päättelymenetelmän soveltamisena merkitykselliseen materiaaliin (ks. teosta *Tieteellinen päättely ja selittäminen*, mainittu viitteessä 3 edellä).
- [6] Varsinkin tieteen arvopapouden ja arvosidonnaisuuden tematiikkaa tarkastellessaan Raatikainen olisi voinut viitata Putnamin lukuisiin tieteen ja etiikan (tai tosiasioiden ja arvojen) suhdetta käsitteleviin tuorempiin kirjoituksiin. Ks. esim. Hilary Putnam, *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays* (Harvard University Press, Cambridge, MA & London, 2002).
- [7] Ks. esim. Erkki Kilpisen väitöskirjaa *The Enormous Fly-Wheel of Society: Pragmatism's Habitual Conception of Rationality and Social Theory* (Research Reports 235, Department of Sociology, University of Helsinki, Helsinki, 2000). Vrt. jälleen myös tässä lehdessä käytyjä keskusteluita esim. Richard Rortyn uuspragmatismien tulinnasta. (Risto Heiskalan usein pragmatismia sivuvaaviin töihin Raatikainen kuitenkin viittaa.)
- [8] Winchin työn transsendentaalisesta tulkinnasta ks. esim. Kanniston artikkelia ”Ymmärtäminen, kritiikki ja hermeneutiikka” (mainittu viitteessä 1).
- [9] Vrt. keskustelua tästä teemasta teoksissa Sami Pihlström, *Kokemuksen käytännölliset ehdot: Kantilaisen filosofian uudelleenarviointia* (Yliopistopaino, Helsinki, 2002) ja *Naturalizing the Transcendental: A Pragmatic View* (Prometheus/Humanity Books, Amherst, NY, 2003).

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti ja yliopistonlehtori.